

PRAWNE ASPEKTY KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI W POLSCE DO 1989 ROKU – WYBRANE ZAGADNIENIA

Dr hab. Małgorzata Szwejkowska, prof. AEH

Instytut Nauk Prawnych Akademii Ekonomiczno–Humanistycznej w Warszawie

e-mail: m.m.szwejkowska@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0003-3714-4860>

Streszczenie. Celem artykułu jest syntetyczna analiza koncentrująca się na genezie i ewolucji wykonywania w Polsce kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Autorka omawia poglądy towarzyszące stosowaniu kar izolacyjnych, począwszy od wczesnego średniowiecza aż do 1989 r. W szczególności omówiono nurty myśli penitencjarnej w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz po II wojnie światowej. W pierwszym z wymienionych okresów, pomimo początkowych trudności związanych ze scaleniem systemów penitencjarnych oddziedziczonych po trzech mocarstwach zaborczych, myśl penitencjarna rozwijała się bardzo dynamicznie, doprowadzając tuż przed wybuchem II wojny światowej do przyjęcia ustawy regulującej organizację więziennictwa w kompleksowy i nowoczesny jak na owe czasy sposób, przesądzając jednocześnie progresywny model odbywania kary pozbawienia wolności, opierający się o zasadę indywidualizacji kary. Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiła dekada, która charakteryzuje się instrumentalnym wykorzystaniem izolacji penitencjarnej jako środka brutalnej walki z przeciwnikami politycznymi. Następnie po 1956 r. rozpoczyna się okres reform, skutkujący m.in. podporządkowaniem systemu więziennego Ministerstwu Sprawiedliwości oraz przyjęciem pierwszej polskiej kodyfikacji norm prawa karnego wykonawczego w 1969 r. W tym okresie powstają pierwsze podręczniki dedykowane prawu karnemu wykonawczemu, które aktualnie stanowią kanon literatury tego przedmiotu. Niemniej pomimo pozytywnych zjawisk związanych z kształtowaniem się nauki prawa penitencjarnego nie można zapominać, że w tamtym okresie nadmiernie surowe represje karne skutkowały dramatycznym przeludnieniem zakładów karnych, z czym próbowano walczyć doraźnie stosując okresowo amnestie. Na masową skalę wykorzystywano pracę przymusową osadzonych do realizacji kluczowych dla interesu państwa inwestycji. Nadużywano kar dyscyplinarnych i środków przymusu, sięgano także po środki nielegalne takie jak tzw. ścieżki zdrowia.

Słowa kluczowe: więzienie, zakład karny, kara pozbawienia wolności, osadzony, regulamin kary pozbawienia wolności, rodzaje zakładów karnych

WPROWADZENIE

Więzienie to instytucja o niezwykle długiej tradycji, jakkolwiek jej rola ewoluowała na przestrzeni dziejów wraz z poglądami na temat funkcji i zadań przyszłościowych stosowaniu prawa karnego i jego kluczowego instrumentu, czyli kary. Tematyką związaną z wykonywaniem kary pozbawienia wolności interesowano się od czasu, gdy powstały więzienia, niemniej jej formalne wyodrębnienie się jako samodzielnej gałęzi prawa rozpoczęło się wraz z podjęciem uchwały w ramach Międzynarodowego Kongresu Penitencjarnego z 1890 r. postulującej utworzenie katedr prawa penitencjarnego. Proces ten jednak ostatecznie zakończył się dopiero po II wojnie światowej. Wówczas to (po 1956 r.) w Polsce problematyka penitencjarna pojawiła się w tematyce badawczej i dydaktycznej na

uniwersytetach. W tym czasie znaczące pozycje monograficzne opracowali tacy wybitni penitencjaryści jak E.S Rappaport, W. Świda, J. Sawicki czy J. Śliwowski. Weszły one na stałe do kanonu literatury prawniczej [Wiktorowska 2014, 109].

Powszechnie przyjmuje się, że w Polsce pierwsze więzienia istniały już w XII–XIII w., o czym świadczy chociażby treść „Żywotu Świętej Jadwigi” [Ornowska i Zduński 2014, 18], służyły jako miejsca przetrzymywania skazanych do czasu wykonania kary, jakkolwiek także – chociaż niezwykle rzadko – jako samodzielna sankcja za niektóre czyny. Taką funkcję więzienia pełniły najpierw na Śląsku, a następnie w Wielkopolsce i Małopolsce. W XIII w. w Wielkopolsce urządzano więzienia prywatne, w większości utrzymywane przez władze kościelne. Jako cechę wyróżniającą polski system penitencjarny w okresie przed oświeceniem, na tle innych systemów prawnych wskazuje się stosowanie od końca XV w. kary wieży, która z czasem przybrała postać tzw. wieży górnej i wieży dolnej. Sankcję tę powszechnie stosowano jeszcze w końcu XVIII w. [Rabinowicz 1933, 4; Czerwiec 1958, 10]. W tamtym czasie mogła zostać zastąpiona umieszczeniem w fortecy zlokalizowanej w Kamieńcu Podolskim [Makarewicz 2017, 259].

Kara więzienia, wykonywana w miastach, w fortcach i dworach, znana od końca XVII w. miała natomiast charakter godzący w cześć i dobre imię skazanego, z tych względów wobec szlachty znajdowała zastosowanie niezwykle rzadko. Wykonywana była wobec więźniów wspólnie, a nie pojedynczo. Byli oni zakuci w ciężkie łańcuchy i zmuszani do wykonywania najcięższych prac fizycznych [Bardach, Leśnodorski, i Pietrzak 1997, 270–71]. Więzienie, w przeciwieństwie do kary wieży, było karą hańbiącą, a karę tę wykonywano w niezwykle trudnych warunkach bytowych i higieniczno-sanitarnych [Rabinowicz 1933, 20]. W tamtym czasie także względy czysto praktyczne, jak już wzmiankowano powyżej, przesądzały o znikomym znaczeniu kary izolacyjnej, wynikało to z braku więzień, wysokich kosztów związanych z utrzymywaniem tych istniejących [Salmonowicz 1962, 61].

Do XVIII w. nie występowały praktycznie żadne różnice pomiędzy stanem więzień w Polsce i w Europie Zachodniej. Więzienia stanowiły miejsca, w których przetrzymywano skazanych, często poddając ich torturom, aż do czasu wykonania kaźni [Czerwiec 1958, 18]. Nie można jednak nie zauważyć, że pewne tendencje związane z przypisaniem karze pozbawienia wolności funkcji poprawy skazanego wystąpiły jeszcze w okresie przed oświeceniem. W Polsce pojawiły się w połowie XVI w., w instrukcji kanclerza Osieckiego wydanej staroście rawskiemu w sprawie traktowania więźniów ok. 1550 r. [Czacki 1801, 100]¹. W tym miejscu trzeba jednak wyrazić przekonanie, że funkcje i cele więzień oraz warunki ich organizacji do XVIII w. powinny stanowić przedmiot pogłębionych badań zanim będzie można ten okres definitywnie skwitować w powyższy, zaproponowany przez M. Foucault, sposób. Jak na razie można wyłącznie stwierdzić, iż to

¹ Cyt. za: Bieda 2015, 82.

swoiste uproszczenie na dobre wpisało się do kanonu przedstawiania problematyki więziennictwa w czasie starożytności, średniowiecza i renesansu.

Idee oświecenia miały niebagatelne znaczenie także dla problematyki wykonywania kary, w tym kary pozbawienia wolności. W tej mierze momentem przełomowym było wydanie przez włoskiego prawnika C. Beccarię w 1764 r. dzieła „*Dei delitti e delle pene*”, w którym stwierdzał on m.in.: „należy dobrać tylko takie kary i takie metody ich stosowania, które przy zachowaniu proporcji do popełnionego przestępstwa – wywierająby najskuteczniejsze i najbardziej trwałe [...] wrażenie, a zarazem najmniej udręczająby ciało przestępcy” [Beccaria 2014, 88]. Koncepcje te przełożyły się w Polsce przedrozbiorowej na powstanie dwóch nowoczesnych jak na ówczesne czasy jednostek przeznaczonych do izolowania skazanych – więzienia marszałkowskiego w Warszawie (1767 r.) i więzienia w Kamieńcu Podolskim (1782 r.).

W XIX w. reformy więzień w Królestwie Polskim przeprowadzono z inicjatywy Fryderyka Skarbka (wieloletniego inspektora więzień) w Królestwie Polskim (był nie tylko teoretykiem, ale i praktykiem [Motow 2016, 646]², postulował m.in. potrzebę wprowadzenia kodeksu więziennego, segregacji więźniów i organizowania pomocy postpenitencjarnej [Górny 1978, 55]). Jednakże po upadku powstania listopadowego Królestwo Kongresowe zaczęło być sukcesywnie włączane do systemu administracyjnego i prawnego Imperium Rosyjskiego, a na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim zapanował bezwzględny system represji karnych [Piątkowski 2015, 137]. Analogicznie rzecz przedstawiała się także w pozostałych dwóch zaborach. Na ziemiach polskich pod zaborem powstawały nowe jednostki penitencjarne i koszary, które jako element terroru, miały sprawiać, aby Polacy byli ulegli wobec zarządzeń monarchii zaborczych [Czerwiec 1958, 207].

Zakłady karne państw zaborczych, jak niemal we wszystkich państwach od ok. 1875 r., opierały się o pensylwański model wykonywania kary zakładający pełną izolację i niezwykle surowe kary dyscyplinarne za naruszenie tego reżimu. Jednostki te różniły się odnośnie do ich typów i rodzajów (różne też było nazewnictwo), podstawami prawnymi funkcjonowania, w tym treściami regulaminów, wewnętrzną organizacją a nawet architekturą [Pałaszewski 2012, 216–17]. Wszystkie systemy państw zaborczych przewidywały jako dodatkowe obostrzenia wykonywania kary pozbawienia wolności bądź jako formę kary dyscyplinarnej: zakucie w kajdany, przykucie łańcuchami oraz karę chłosty. Na przełomie XIX i XX w. dochodzi jednak do coraz pełniejszego kształtowania się koncepcji „poprawy moralnej” więźnia, a cel ten powinien być osiągnięty poprzez stopniowe

² Należy przypomnieć, że Fryderyk Skarbek na polecenie ministra spraw wewnętrznych Tadeusza Mostowskiego w 1828 r. wyruszył na dwa lata w podróż do Niemiec, Danii, Holandii, Belgii, Francji i Austrii, gdzie zapoznał się z organizacją i funkcjonowaniem zakładów dobroczynnych i więzień. Po powrocie projekt reform instytucji penalnych jego autorstwa (dotyczący zarówno dorosłych, jak i nieletnich) ukazał się w 1830 r. pt. „Zdanie sprawy z podróży po niektórych krajach Europy z polecenia rządu odbytej w zamiarze zwiedzenia zakładów dla ubogich i więzień”.

łagodzenie reżimu odbywania kary, aż do przeniesienia go do więzienia typu pół-otwartego czy kolonii rolnych, bardzo wówczas propagowanych (tzw. system progresywnego odbywania kary).

1. WYKONYWANIE KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI W LATACH 1918–1939

W czasie, gdy kończyła się już I wojna światowa, tj. od połowy 1917 r. dochodziło do stopniowego przejmowania przez polską administrację od władz państw zaborczych kontroli nad niektórymi obszarami życia społeczno-gospodarczego, w tym odzyskano kompetencję w zakresie szkolnictwa czy sądownictwa, jednakże nie dotyczyło to więziennictwa. Wprawdzie w ramach Departamentu Sprawiedliwości w Warszawie, powołanego na rzecz przejmowania funkcji w wymiarze sprawiedliwości, powstał Wydział Więzienny, który usamodzielniał się w maju 1918 r. (a następnie przekształcił w Sekcję Więzienną), to przejmowanie więzień na rzecz polskiej administracji rozpoczęło się od dnia 4 listopada 1918 r. [Maleszyk 2009, 12]. Za przeprowadzenie tej akcji odpowiadał dyrektor sekcji Jan Zakrzewski, który udał się w pierwszej kolejności do Lublina i tam rozpoczął akcję przejmowania więzień z okręgu lubelskiego. Warto jednak zauważyć, że już w okresie lata i jesieni 1918 r. zaczęto prowadzić nabory na stanowiska naczelników, inspektorów i starszych dozorców i dozorców więziennych, zaś zrekrutowane osoby miały możliwość odbycia kilkumiesięcznych praktyk w więzieniach zlokalizowanych na obszarze zaboru niemieckiego, zaś kandydaci z Warszawy i okolic także szkolenia teoretycznego (kursów wieczorowych) prowadzonych w siedzibie Sekcji Więziennej [Zakrzewski 1929, 47].

W dwudziestoleciu międzywojennym przejęto po 123 latach rządów państw zaborczych trzy odmienne systemy penitencjarne. Tym samym zrozumiałe jest, że głównym celem stała się ich unifikacja, realizująca podnoszony już wówczas postulat aby kary, a w szczególności izolacyjne, spełniały funkcję wychowawczą, nie zaś prostej represji. Jak podnosił w przemówieniu z dnia 11 listopada 1923 r. ówczesny Dyrektor Departamentu Więziennego Jan Zakrzewski: „celem pozbawienia wolności jest poprawa więźnia i jego umoralnienie” [Zakrzewski 1929, 50].

Najwcześniej doszło do przejęcia więzień zlokalizowanych na terenie tzw. Kongresówki (listopad 1918 r.) – ogółem 68 jednostek. Następnie pod polskim zarządem znalazły się jednostki penitencjarne umiejscowione na obszarze byłego zaboru austriackiego (od dnia 1 stycznia 1919 r.). W następnym okresie – w grudniu 1920 r. – polska administracja więzienna rozpoczęła funkcjonowanie na terenie byłych Kresów Wschodnich, w kolejnym roku na Ziemi Wileńskiej, w listopadzie 1921 r. na ziemiach byłego zaboru pruskiego i w listopadzie 1922 r. na Górnym Śląsku [tamże, 48–49; Neymark 1929, 248–49]. Ogółem przejęto 400

jednostek penitencjarnych [Zakrzewski 1929, 48–49]³. W następnych latach kilka jednostek zostało zlikwidowanych ze względu na ich zły stan techniczny. Ostatecznie pozostało 340 więzień i ta liczba utrzymywała się do 1939 r. [Szczygieł 2008, 42].

Po okresie zaborów bardzo szybko przystąpiono do tworzenia fundamentów systemu penitencjarnego odrodzonej na nowo Polski. W tym trudnym okresie, powrócono do chlubnych tradycji polskiej oświeceniowej myśli penitencjarnej oraz postulatów reformatorskich z czasów Królestwa Kongresowego. Śledzono także aktualne postępy w Europie w dziedzinie penitencjarystyki (głównie w Niemczech i we Włoszech, ale też np. na Łotwie czy na Węgrzech). Za fundamentalny cel wykonania kary pozbawienia wolności, jak już wskazano powyżej, uważano poprawę skazanego, co miało nastąpić za pomocą pracy, nauki i umoralnienia [Czerwiec 1958, 214]. Od listopada 1918 r. nowo powstające więziennictwo polskie przyjęło założenie polegające na czynieniu starań w kierunku maksymalnego zatrudnienia więźniów. Jak wskazuje K. Bedyński istotny był wówczas ekonomiczny aspekt tego procesu polegający na dostarczeniu ówczesnym jednostkom penitencjarnym środków materialnych oraz żywności dla osadzonych [Bedyński 2015, 122].

Pierwszymi aktami normatywnymi dotyczącymi polskiego więziennictwa, ustalającymi zasady organizacji i funkcjonowania więzień były dekrety Naczelnika Państwa: z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych⁴ oraz z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych⁵. Ostatni z wymienionych aktów normatywnych, będący pierwszym polskim aktem odnoszącym się do systemu penitencjarnego, składał się zaledwie z 12 przepisów, tworzących fundamenty funkcjonowania więziennictwa i wzorowany był na rosyjskim modelu zarządzania i organizacji jednostek penitencjarnych, co nie może budzić zaskoczenia, bowiem w tamtym okresie większość instytucji więziennych, które przejęła polska administracja więzienna zlokalizowana była na terenie tzw. Kongresówki [Maleszyk 2009, 14]. Więzienia i zakłady

³ Z terenów Królestwa Polskiego przejęto 69 więzień (21 zakładów pierwszej klasy, 31 zakładów drugiej klasy oraz 17 zakładów trzeciej klasy – odpowiednika aresztów śledczych). Ogółem w jednostkach tych w dacie przejęcia przebywało 6529 więźniów; z obszaru byłego zaboru pruskiego przejęto 5 domów kary, jedno więzienie centralne, 9 więzień przy sądach okręgowych oraz 67 aresztów przy sądach powiatowych (ogółem 82 jednostki). Z obszaru byłego zaboru austriackiego objęto kontrolą 4 zakłady karne, 18 domów więziennych przy sądach okręgowych i 195 aresztów przy sądach powiatowych (ogółem 217). Na terenie Kresów Wschodnich 18 więzień, z obszaru Wileńszczyzny 3 jednostki penitencjarne, w tym zakład poprawczy dla nieletnich. Na obszarze Śląska przejęto 5 więzień przy sądach okręgowych oraz 7 przy sądach powiatowych (ogółem 12 więzień).

⁴ Wydany na wniosek Rady Ministrów, Dz. Praw. P. Pol. z 1919 r., Nr 14, poz. 173, zakładający, iż kontrolę nad działalnością więzień oraz zakładów wychowawczo-poprawczych w zakresie administracyjnym, gospodarczym i finansowym sprawowały okręgowe dyrekcje więzienne: w Warszawie, w Mokotowie, w Łodzi, w Lublinie oraz w Kielcach (art. 1 i 2). Dyrektora okręgowego i jego pomocnika (inspektora) mianował Minister Sprawiedliwości (art. 5 zdanie pierwsze dekretu).

⁵ Wydany na wniosek Rady Ministrów, Dz. Praw. P. Pol. z 1919 r., Nr 15, poz. 202, wszedł w życie 7 lutego 1919 r. (ogłoszony dzień później).

wychowawczo-poprawcze podlegały Ministrowi Sprawiedliwości, który mianował naczelników tych jednostek oraz ich pomocników i inspektorów. Pozostałych funkcjonariuszy oraz urzędników mianował prokurator Sądu Apelacyjnego w porozumieniu z Dyrekcją Okręgową. Personel pomocniczy, np. stróże, furmani czy ogrodnicy byli zatrudniani przez naczelnika więzienia. W więzieniu mogli wykonywać pracę – w zależności od istniejących potrzeb – także lekarze, duchowni lub nauczyciele. Naczelnik więzienia sprawował władztwo dyscyplinarne wobec funkcjonariuszy sprawujących służbę w więzieniu oraz wobec więźniów. Najsurowszą karą dyscyplinarną, którą naczelnik więzienia mógł wymierzyć funkcjonariuszowi Straży Więziennej była grzywna, zaś w przypadku niższych rangą funkcjonariuszy – areszt do 3 dni. W przypadku zaś więźniów, kara celi izolacyjnej do 6 tygodni bądź założenie kajdan. Od decyzji naczelnika więzienia w przedmiocie wymierzenia kary dyscyplinarnej ukaranemu przysługiwało zażalenie do prokuratora lub zastępującego go organu nadzorczego. Zażalenie to nie wstrzymywało jednak wykonania kary. Nadzór penitencjarny został zastrzeżony do kompetencji właściwych prokuratorów. Wszyscy więźniowie mieli wykonywać prace użyteczne, powinni mieć zapewniony udział w Mszy św. i spotkaniach religijnych, przy czym tzw. więźniowie nieletni objęci byli nauką religii oraz obowiązkiem szkolnym. Nauka pisania i czytania była obligatoryjna także dla więźniów analfabetów.

Dopiero w 1928 r. wydano drugi akt normatywny regulujący organizację i pracę systemu penitencjarnego, jednolicie unormowano tryb postępowania z osobami tymczasowo aresztowanymi i odbywającymi karę pozbawienia wolności na terenie całego państwa. W tym zakresie szczególne znaczenie miały: rozporządzenie Prezydenta z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa⁶ (zgodnie z którym potwierdzono, że wszystkie zakłady karne oraz zakłady wychowawczo-poprawcze dla nieletnich podlegać miały Ministerstwu Sprawiedliwości). Rozporządzenie to, liczące już 72 artykuły, określiło m.in. zasady organizacji i kierowania więzieniami, zasady segregacji i rozmieszczenia w jednostkach penitencjarnych więźniów, ich zatrudniania i edukacji, odżywiania, opieki zdrowotnej i duchowej, warunków bytowych, kontaktowania się ze światem zewnętrznym, środków bezpieczeństwa, w tym zasad użycia środków przymusu, a także katalog kar dyscyplinarnych oraz nagród udzielanych więźniom, a ponadto warunki działania tzw. patronatów więziennych. W przypadku skazanych na karę pozbawienia wolności na czas przekraczający 3 lata należało kierować ich do odpowiednich więzień, w których następowała ich segregacja na klasy (realizacja progresywnego modelu wykonywania kar izolacyjnych). Awans z klas niższych do wyższych następował w zależności od cech indywidualnych, pobudek z jakich skazany dopuścił się przestępstwa, zachowania się podczas wykonywania kary, postępów w nauce i pracy oraz poprawy moralnej [Kalisz 2010, 69]. Rozporządzenie z dnia 7 marca 1928 r. zawierało również zapowiedź wyda-

⁶ Dz. U. Nr 29, poz. 272.

nia przyszłego regulaminu więziennego, który miał ustalić rygor i porządek więzienny w zależności od rodzaju kar, systemu poprawczego, metod leczniczych i urządzeń w poszczególnych więzieniach. Zapowiedź ta została zrealizowana wraz z wydaniem regulaminu więziennego z 20 czerwca 1931 r. [Śliwowski 1982, 72].

Wymienić tu także trzeba rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 marca 1928 r. *o wykonywaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie organizacji więziennictwa*⁷, zgodnie z którym zadania z zakresu nadzoru i kontroli nad więzieniami sprawowali inspektorzy podlegli Dyrektorowi Departamentu Karnego (Więziennego) Ministerstwa Sprawiedliwości. Nadzór penitencjarny został oprócz Ministrowi Sprawiedliwości (Dyrektorowi Departamentu Karnego i jego specjalnym delegatom) przyznany także prokuratorom. Zdaniem K. Pawlaka rozporządzenia z 1928 r. opierały się o założenia wypracowane na londyńskim kongresie penitencjarnym z 1925 r. i stanowiły przełomowy dla polskiego więziennictwa akt normatywny, to wówczas bowiem dokonał się zwrot odnośnie sposobu wykonywania kary izolacyjnej – z represyjnego na resocjalizacyjny [Pawlak 1990, 56]. Przywołać ponadto należy okólnik Ministra Sprawiedliwości Nr 1368/III.A.W./28 z dnia 27 lutego 1928 r. *w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów*⁸, zakazujący m.in. umieszczania w tej samej celi mieszkalnej osadzonych różnych płci. Na marginesie wyłącznie trzeba dodać, że odsetek skazanych kobiet był znacząco niższy niż mężczyzn, a jeżeli były one skazywane i umieszczone w jednostkach penitencjarnych to głównie w związku z prostytutką [Migdał 2011, 84].

Na podstawie upoważnienia z art. 71 przywołanego powyżej rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 7 marca 1928 r. przyjęto regulamin więzienny z dnia 20 czerwca 1931 r.⁹ Ten akt normatywny, najbardziej obszerny z dotychczasowych, gdyż składający się z 291 artykułów, ocenia się jako najważniejszy i najobszerniejszy w okresie trwania II Rzeczypospolitej, dający początek wielu ważnym instytucjom prawa karnego wykonawczego, w tym prawom więźnia oraz uważany za zapowiedź kodyfikacji prawa karnego wykonawczego [Pałaszewski 2012, 222]. Składał się z 6 części, które co do zasady były podzielone na działy, te ostatnie zaś – według potrzeby – na rozdziały. Klasyfikacja skazanych (§ 94) odbywała się według kryteriów: płci, wieku (nieletnich do lat 17 należało osadzać oddzielnie), popełnienia czynu zabronionego w warunkach recydywy, oraz statusu prawnego (skazany lub tymczasowo aresztowany, a zatem tzw. więzień śledczy). Przy rozmieszczaniu osadzonych w celach wspólnych (co najmniej trzy osobowych) należało w miarę możliwości, uwzględniać ich wiek, fakt popełnienia czynu

⁷ Dz. U. Nr 64, poz. 591.

⁸ Okólnik Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 lutego 1928 r., Nr 1368/III.A.W./28 *w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów*, Dz. Urz. M.S. Nr 5 z dnia 1 marca 1928 r.

⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. *w sprawie regulaminu więziennego*, Dz. U. Nr 71, poz. 577 [dalej cyt.: Regulamin z 1931 r.]. Regulamin z 1931 r. obowiązywał aż do września 1939 r., a następnie po II wojnie światowej, jakkolwiek w wersji zmienionej.

zabronionego po raz pierwszy, rodzaj przestępstwa i kary, poziom moralny oraz stanowisko społeczne (§ 97). W przypadku kobiet w oddzieleniu od innych współwięźniarek osadzano matki sprawujące opiekę nad małoletnim dzieckiem (do lat dwóch) oraz kobiety skazane lub tymczasowo aresztowane w związku z dopuszczeniem się przestępstwa nierządu (§ 99).

Regulamin z 1931 r. wprowadził już definitywnie tzw. progresywny system odbywania kary pozbawienia wolności, normował kwestie dotyczące m.in. zasad wykonywania kary pozbawienia wolności, klasyfikacji skazanych oraz katalog praw i obowiązków skazanych. Regulamin był oceniany w literaturze przedmiotu jako wprawdzie rygorystyczny, jednak hołdujący zasadzie humanitaryzmu, bowiem stwarzał izolowanemu więźniowi niejednokrotnie warunki bytowe lepsze niż te, w których żył on pozostając na wolności. Jego treść odzwierciedlała powszechne już wówczas wśród praktyków i teoretyków więziennictwa przekonanie, że więzienie przestało być – w porównaniu z okresem zaborów – miejscem zarządzania osadzonym dolegliwości fizycznych i psychicznych [Wapniarski 1929, 65–66]. Od maja 1934 r. podjęto pracę nad zwiększeniem uwzględniania w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności zasady indywidualizmu (którą to zasadę eksponował Kodeks karny z 1932 r.), wypracowaniem kryteriów segregacji więźniów i zmianami w zakresie wychowawczego oddziaływania kary więzienia [Krychowski 1936, 6–7]. W efekcie przyjęto w dniu 3 sierpnia 1937 r. zarządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie podziału więzień¹⁰, w którego rozdziale I wskazano więzienia o specjalnym przeznaczeniu (m.in. dla szczególnie niebezpiecznych przewidziano więzienie na Świętym Krzyżu, zaś dla skazanych z zaburzeniami psychicznymi więzienie w Grudziądzu). Umieszczenie skazanych w tzw. więzieniach specjalnych mogło mieć miejsce wyłącznie po przeprowadzeniu badań osobopoznawczych i wydaniu na tej podstawie opinii przez Komisję do Badań Kryminalno-Biologicznych przy Ministerstwie Sprawiedliwości (§17).

Tuż przed upadkiem II Rzeczypospolitej zdołano opracować nowe przepisy dotyczące systemu penitencjarnego¹¹, które ujęto w akcie normatywnym rangi ustawowej – była to ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa¹². Ustawa miała za zadanie dostosować przepisy wykonawcze do postanowień Kodeksu karnego z 1932 r. Formalnie rzecz ujmując cytowana ustawa obowiązywała do dnia wejścia w życie Kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r.¹³, w praktyce jednak nigdy nie była stosowana. W doktrynie przedmiotową ustawę uznaje się za podsumowującą dorobek polskiej myśli penitencjarnej okresu dwudziestolecia międzywojennego. Ugruntowywała ona system progresywnego od-

¹⁰ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 1937 r. w sprawie podziału więzień, Dz. Urz. Min. Spr. z 1937 r. Nr 8, s. 95–97.

¹¹ Prace legislacyjne rozpoczęto w latach 1934–1935.

¹² Dz. U. Nr 68, poz. 457. Ustawa utrzymała w mocy przepis regulaminu z 1931 r. w takim zakresie, w jakim nie był on sprzeczny z treścią jej postanowień.

¹³ Została uchylona na mocy art. 216 § 2 pkt 3 ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. Nr 13, poz. 98 z późn. zm.

bywania kary pozbawienia wolności, wprowadzony na mocy postanowień regulaminu z 1931 r. Wyróżniała więzienia zwykłe i specjalne (7 rodzajów) – m.in. dla recydywistów, więźniów chorych lub dotkniętych zaburzeniami psychicznymi. Dualizm więzień opierał się zatem nie tylko na przesłankach natury resocjalizacyjnej, ale uwzględniał także przy skierowaniu skazanego do odpowiedniego rodzaju jednostki jego stan zdrowia fizycznego i psychicznego [Pawlak 1990, 58]. Ustawa przewidywała jako zakłady specjalne kolonie rolne (które już funkcjonowały w praktyce przed wejściem w życie ustawy) oraz więzienne warsztaty rzemieślnicze o charakterze półotwartym. Do tych ostatnich nie można jednak było kierować więźniów będących recydywistami lub przestępcami zawodowymi lub z nawyknięcia.

2. WYKONYWANIE KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI W LATACH 1944–1956

Po zakończeniu II wojny światowej więzienia zostały przyporządkowane do zakresu kompetencji resortu bezpieczeństwa publicznego. Niewiele wiadomo na temat sposobu postępowania w tamtym okresie z osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności, poza tym, iż był to czas stosowania terroru politycznego. Pierwszym dokumentem normującym zasady umieszczania skazanych w więzieniach i obozach był okólnik nr 42 Dyrektora Departamentu Więziennictwa i Obozów MBP, wydany w kwietniu 1945 r., na mocy którego więzienia oraz zakłady wychowawczo-poprawcze dla nieletnich włączono do resortu Bezpieczeństwa Publicznego. W dniu 11 czerwca 1945 r. weszła w życie Instrukcja Dyrektora Departamentu Więziennictwa i Obozów w sprawie regulaminu więziennego (zatwierdzona przez Ministra Bezpieczeństwa Publicznego, niepublikowana) normująca sytuację więźniów karnych. W dniu 29 stycznia 1946 r. został wydany dodatkowy dokument – Uzupełnienie Instrukcji w sprawie regulaminu więziennego z 1945 r. Instrukcja wraz z uzupełnieniem stanowiła podstawę normatywną funkcjonowania polskiego systemu penitencjarnego aż do 1955 r. [Grodziński 2013]. Nie ulega wątpliwości, że tego typu dokumenty tylko umownie można nazywać aktami normatywnymi [Lelental 1990, 30]. Do 1956 r. istniały więzienia *stricte* polityczne, np. zakład karny we Wronkach pełnił tego rodzaju funkcję.

Następny regulamin więzienny został już wydany przez Ministra Spraw Wewnętrznych w 1955 r.¹⁴, bowiem dekretem z dnia 7 grudnia 1954 r.¹⁵ przekształcono Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w resort spraw wewnętrznych.

¹⁴ Regulamin Więzienny jako załącznik do zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych nr 205/55 z dnia 21 października 1955 r., niepublikowany, wszedł w życie od dnia 1 listopada 1955 r. z zaznaczeniem, że powinien być podany do wiadomości każdemu więźniowi. W preambule znalazło się stwierdzenie, że: „w Polsce Ludowej głównym celem kary pozbawienia wolności [...], jest wychowanie”.

¹⁵ Dekret z dnia 7 grudnia 1954 r. *o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego*, Dz. U. Nr 54, poz. 269.

Następujące w tym czasie przemiany w polskim więziennictwie podyktowane były szeregiem czynników, wśród których na szczególne uwzględnienie zasługuje zmiana w podejściu do osób osadzonych zaznaczająca się wówczas na płaszczyźnie prawno-międzynarodowej. Uchwalone w 1955 r. na Kongresie w Genewie Reguły Minimalne ONZ wywarły znaczący wpływ również na teorię i praktykę penitencjarną kształtującą się w Polsce [Migdał 2008, 14]. Przyznano, że najbardziej istotnym warunkiem dla osiągnięcia pozytywnych efektów w resocjalizacji skazanego jest indywidualizacja środków i metod postępowania penitencjarnego oraz klasyfikacja skazanych, a ponadto wprowadzanie zróżnicowanych rodzajów i typów zakładów karnych.

3. WYKONYWANIE KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI W LATACH 1957–1989

Należy stwierdzić, że lata 1957–1969, obfitujące w reformy, doprowadziły do gruntownej przebudowy systemu wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce Ludowej. Po 1956 r. polski system penitencjarny uległ istotnym zmianom na lepsze, a sytuacja więźniów się poprawiła [Migdał 2008]. Więziennictwo przestało być podporządkowane służbom bezpieczeństwa, wchodząc w skład struktur resortu sprawiedliwości. W 1954 r. Straż Więzienną przemianowano na Służbę Więzienną, zaś pod koniec 1956 r. Służba ta na mocy ustawy z dnia 11 września 1956 r.¹⁶ stała się formacją podległą Ministrowi Sprawiedliwości. W 1957 r. rozpoczęły prace tzw. sędziowskie komisje wizytujące zakłady karne. Jednym z ich postulatów stał się fakt, aby nadrzędnym celem wykonywania kary pozbawienia wolności przestała być brutalna represja, a stała się nią resocjalizacja. Efektem prac reformatorskich w tym okresie Polski Ludowej stało się opracowanie regulaminu z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie wykonywania kary pozbawienia wolności [Kwieciński 2017, 21]. Było to główne źródło polskiego prawa penitencjarnego do czasu wejścia w życie Kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r. i wzbudzało liczne kontrowersje w literaturze przedmiotu bowiem normowało prawa i obowiązki przysługujące skazanym, będąc zaledwie zarządzeniem, nie zaś aktem o randze ustawy [Merz 1968, 29–38; Pławski 1968, 19]. Jakkolwiek bowiem nie obejmował wszystkich kwestii penitencjarnych, to stanowił zasadniczy zbiór norm prawa penitencjarnego. Zgodnie z tym aktem normatywnym wyróżniono następujące rodzaje jednostek penitencjarnych: więzienia, ośrodki pracy więźniów, zakłady karne przejściowe, zakłady karne dla więźniów młodocianych, zakłady karne dla więźniów recydywistów oraz zakłady karne dla więźniów z anomaliami psychicznymi (§ 2 Regulaminu z 1966 r.). Nadzór penitencjarny sprawował ówczesnie prokurator, który posiadał kompetencję do uchylenia lub wstrzymania wykonania każdej sprzecznej z prawem decyzji organów

¹⁶ Ustawa z dnia 11 września 1956 r. o przejściu więziennictwa do zakresu działania Ministra Sprawiedliwości, Dz. U. Nr 41, poz. 188.

administracji więziennej podjętej wobec osoby pozbawionej wolności. O fakcie tym niezwłocznie zawiadamiał organy nadrzędne nad organami administracji więziennej, których decyzja została wstrzymana lub uchylona jako sprzeczna z prawem. Regulamin z 1966 r. został uzupełniony dwoma innymi aktami normatywnymi o zasadniczym znaczeniu. Pierwszym z nich było zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 kwietnia 1966 r. w sprawie klasyfikacji więźniów (na grupy i podgrupy)¹⁷, drugim zaś zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 maja 1966 r. w sprawie organizacji i działania komisji penitencjarnych¹⁸.

Sytuacja prawna skazanych uległa dalszej zmianie wraz z wejściem w życie Kodeksu karnego wykonawczego. Powstające kolejno przez okres trzynastu lat projekty legislacyjne ostatecznie zaowocowały uchwaleniem 19 kwietnia 1969 r. przez Sejm PRL Kodeksu karnego wykonawczego¹⁹. W treści dyspozycji art. 37 k.k.w. z 1969 r. zadeklarowano cel wykonywania kary pozbawienia wolności, którymi miało być kształtowanie społecznie pożądanej postawy skazanego, zwłaszcza wdrażanie go do społecznie użytecznej pracy i przestrzegania porządku publicznego (§ 1), co zamierzano osiągać w drodze działalności resocjalizacyjnej (§ 2). Zaprzestano wówczas posługiwania się w języku prawnym terminem „więzienie” zastępując je pojęciem „zakładów karnych”. Kodeks przewidywał aż siedem rodzajów jednostek penitencjarnych: ośrodki pracy; zakłady karne zwykłe; zakłady karne przejściowe; zakłady karne dla młodocianych; zakłady karne dla recydywistów; zakłady karne dla skazanych wymagających szczególnych środków leczniczo-wychowawczych oraz areszty wojskowe. Przy czym zgodnie z art. 39 § 2 k.k.w. z 1969 r. przewidziano możliwość tworzenia przez Ministra Sprawiedliwości w drodze rozporządzenia także zakładów karnych innego rodzaju. Żaden jednak z ministrów w okresie PRL z uprawnienia tego nie skorzystał. Typologia zakładów karnych z k.k.w. z 1969 r. w pewnym stopniu przypominała tę przewidzianą w ustawie z dnia 26 lipca 1939 r. Skazany odbywał karę izolacyjną w jednym z trzech rygorów jej wykonywania: zasadniczym, złagodzonym i obosobionym, które różniły się pomiędzy sobą stopniem ciężących na skazanym obowiązków i ograniczeń oraz zakresem przysługujących mu uprawnień. Nie przewidziano już ówczesnie stosowania klasycznego progresywnego systemu odbywania kary pozbawienia wolności, jednakże zestawienie rodzajów zakładów karnych i typów rygorów stwarzało możliwość stopniowego łagodzenia warunków kary i poszerzania marginesu wolności skazanych. W tym właśnie miała się wyrażać polska koncepcja „wolnego systemu progresywnego” [Śliwowski 1982, 143]. Konkretyzacja statusu prawnego osadzonego dokonywać się miała poprzez sumaryczne zestawienie przysługujących mu praw i ciężących na nim obowiązków

¹⁷ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 kwietnia 1966 r. w sprawie klasyfikacji więźniów nr 34/66/CZW (niepublikowane).

¹⁸ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 maja 1966 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komisji penitencjarnych nr 40/66/CZW (niepublikowane).

¹⁹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. Nr 13, poz. 98 [dalej cyt.: k.k.w.].

[Pawela 2007, 29–30]. Osadzony pomimo wykonywania wobec niego kary pozbawienia wolności zachowywał swoje prawa obywatelskie. Według art. 7 § 2 k.k.w. z 1969 r. ograniczenie praw nie mogło przekraczać granic niezbędnych do prawidłowego wykonania kary. Co znamienne, i co podkreśla się w literaturze przedmiotu, k.k.w. z 1969 r. na pierwszym miejscu wymieniał obowiązki skazanego. Przesłankę do wysunięcia na plan pierwszy zobowiązań skazanego, przed przysługującymi mu prawami, uzasadniano w ówczesnej literaturze okolicznością, iż dopiero po uświadomieniu sobie przez skazanego zakresu ciążących na nim obowiązków, wynikających z pozbawienia go wolności, może on niejako *a contrario* wydedukować o służących mu prawach.

W świetle następnego aktu normatywnego, który uchylił Regulamin z 1966 r., tj. tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności²⁰ – oprócz wymienionego w k.k.w. z 1969 r. rygoru zasadniczego, złagodzonego i obostrzonego – w jednostkach penitencjarnych przewidywał ponadto rygor surowy przeznaczony dla recydywistów (charakteryzował się on licznymi i daleko idącymi obostrzeniami). Doprecyzowywał ponadto przesłanki umieszczania osadzonych w zakładach karnych dla skazanych wymagających stosowania szczególnych środków leczniczo-wykonawczych, przewidując iż wymienione jednostki penitencjarne przeznaczone były dla osób po przebytych chorobach psychicznych, z ciężkimi nerwicami, psychopatów, charakteropatów, oligofreników i namiętnych alkoholików, jeżeli wymagali specjalnego postępowania [Kalaman i Kalaman 2012, 136–37]. Regulamin tymczasowy, zmieniony w 1981 r., obowiązywał aż do 1989 r.

PODSUMOWANIE

Historia więziennictwa ma niezwykle długą i skomplikowaną historię, także w Polsce. Kara pozbawienia wolności w swoich początkach różniła się w aspekcie wykonywania w zależności od pochodzenia stanowego skazanego. Więzienia lokalizowane najczęściej w lochach zamków czy klasztorów miały stanowić miejsca przetrzymywania sprawcy czynu zabronionego do czasu wykonania karni czy kary mutylacyjnej. Dopiero w epoce oświecenia zerwano ostatecznie z ideą kary izolacyjnej jako zemsty, czy odpłaty, lecz celu tej kary zaczęto upatrywać w przyszłości, jako instrumentu zapobiegającego popełnieniu przestępstwa w przyszłości. Pozbawienie wolności przestało być środkiem tymczasowym lecz stało się podstawową sankcją karnoprawną. Kolejne stulecia, w tym XIX w. przyniosły wzmożone zainteresowanie problematyką związaną z wykonywaniem kary więzienia. Ferment intelektualny nie ominął ziem polskich. W gronie szczególnie wybitnych polskich penitencjarystów tamtego okresu wymienić trzeba w pierwszym rzędzie Fryderyka Skarbka, Mirosława Henryka Nakwaskiego czy

²⁰ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r., nr 11 w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. Urz. Min. Spr. Nr 2, poz. 6.

Franciszka Ksawerego Potockiego. Ich poglądy znalazły pełne rozwinięcie i kontynuację, gdy Polska odzyskała niepodległość i rozpoczęła scalanie oddzielonych po trzech państwach zaborczych odmiennych systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Okres międzywojenny to czas szczególnie ożywionej dyskusji w tym przedmiocie, owocującej szeregiem aktów normatywnych. Ukoronowaniem jej stało się przygotowanie i uchwalenie ustawy z 1939 r. stanowiącej zapowiedź kodyfikacji przepisów odnoszących się do wykonywania kary pozbawienia wolności. Niestety wybuch II wojny światowej uniemożliwił wejście w życie przywołanej ustawy. Po II wojnie światowej aż do 1957 r. więzienia, podporządkowane resortowi bezpieczeństwa publicznego, stanowiły miejsce odosobnienia oraz tortur stosowanych wobec przeciwników nowego reżimu politycznego. Dopiero włączenie więziennictwa w struktury Ministerstwa Sprawiedliwości, co podyktowane było także wytycznymi płynącymi z przyjętych w 1955 r. Reguł Minimalnych ONZ zagwarantowało pewne standardy i gwarancje związane z wykonywaniem kar izolacyjnych. W tym okresie powstają pierwsze podręczniki dedykowane prawu karnemu wykonawczemu, które aktualnie stanowią kanon literatury tego przedmiotu. Niemniej pomimo pozytywnych zjawisk związanych z kształtowaniem się nauki prawa penitencjarnego nie można zapominać, że w tamtym okresie nadmiernie surowe represje karne skutkowały dramatycznym przeludnieniem zakładów karnych, z czym próbowano walczyć doraźnie stosując okresowo amnestie. Na masową skalę wykorzystywano pracę przymusową osadzonych do realizacji kluczowych dla interesu państwa inwestycji. Nadużywano kar dyscyplinarnych i środków przymusu, sięgano także po środki nielegalne, takie jak tzw. ścieżki zdrowia. W odniesieniu do organizacji systemu penitencjarnego Polski Ludowej nie sposób zapomnieć, iż podsumowując regulacje prawne w zakresie dotyczącym wykonywania kary pozbawienia wolności, obowiązujące w Polsce po II wojnie światowej aż do 1989 r., nestor polskiej doktryny prawa karnego wykonawczego – Teodor Szymanowski – stwierdził, że „zdumiewały one bezsensownością i krańcowym nieliczeniem się z prawami człowieka” [Szymanowski 1992, 84]²¹.

PIŚMIENNICTWO

- Bardach Julian, Bogusław Leśnodorski, i Michał Pietrzak. 1997. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: PWN.
- Beccaria, Cesare. 2014. *O przestępstwach i karach*. Przełożone i opatrzone wstępem i przedmową przez Emila Rappaporta, a następnie przez Stefana Lelental. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bedyński, Krystian. 2015. „Więzienna kolonia rolnicza w Mrowinie.” *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 87:133–47.
- Bieda, Justyna. 2015. „Cele i organizacja zakładów karnych w I Rzeczypospolitej.” *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica* 94:77–90.

²¹ Cyt. za: Dąbkiewicz 2018.

- Czacki, Tadeusz. 1801. *O litewskich i polskich prawach*. T. 2. Warszawa: Drukarnia J.C.G. Ragocego.
- Czerwiec, Michał. 1958. *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*. Warszawa: Wydawnictwo Centralnego Zarządu Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości.
- Dąbkiewicz, Krzysztof. 2018. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Wyd. 4. LEX Omega.
- Górny, Jerzy. 1978. *Prawo penitencjarne cz. I. Historia doktryn penitencjarnych i więziennictwa*. Warszawa: Wydawnictwo CZSW.
- Grodziński, Olgierd. 2013. „Recydywa w prawie karnym wykonawczym powojennej Polski.” *W Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, red. Adam Kwieciński. Warszawa. LEX Omega.
- Kalisz, Tomasz. 2010. *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kalaman Marek, i Maciej Kalaman. 2012. „Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec osób niepełnosprawnych psychicznie i fizycznie w polskim więziennictwie w przeszłości i obecnie.” *Prace naukowe WWSZiP* 18 (2):133–49.
- Krychowski, Tadeusz. 1936. „Polski system penitencjarny.” *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 1:1–18.
- Kwieciński, Adam. 2017. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Lelental, Stefan. 1990. *Prawo karne wykonawcze*. Warszawa: PWN.
- Makarewicz, Juliusz. 2017. *Polskie prawo karne. Część ogólna*. Reprint z przedmową Adama Redzika. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Maleszyk, Ryszard. 2009. „Więziennictwo polskie na tle dziejów państwa w latach 1918–1956.” *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 62–63:9–32.
- Merz, Emil. 1968. „Rozważania z zakresu praworządności wykonania kary pozbawienia wolności w świetle zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. Urz. Min. Spr. Nr 2, poz. 12.” *Palestra* 9 (129):29–38.
- Migdał, Jerzy. 2008. *Polski system penitencjarny w latach 1956–2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana?* Gdańsk: Arche.
- Migdał, Jerzy. 2011. *Polski system penitencjarny w latach 1918–1928*. Gdańsk: Arche.
- Motow, Irena. 2016. „Ponadczasowość inicjatyw reformatorskich Fryderyka Skarbka w resocjalizacji.” *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika* 25:645–57.
- Neymark, Edward. 1929. „Organizacja więziennictwa polskiego.” W *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, red. Zygmunt Bugajski, 248–54. Warszawa: Wydawnictwo Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej.
- Ornowska, Alicja, i Igor Zduński. 2014. *Resocjalizacja penitencjarna. Zarys problematyki*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy.
- Pałaszewski, Piotr. 2012. „Wykonywanie tymczasowego aresztowania w ustawodawstwie i polityce penitencjarnej Polski okresu międzywojennego.” *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego* 28:215–30.
- Pawela, Stanisław. 2007. *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Pawlak, Karol. 1990. „Organizacja polskiego więziennictwa.” W *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego: lata 1918–1988*, red. Andrzej Marek, 53–65. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Piątkowski, Sebastian. 2015. „System penitencjarny Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1831–1863). Organizacja i funkcjonowanie miejsc odosobnienia oraz warunki życia osadzonych.” *Res Historica* 40:135–58.
- Pławski, Stanisław. 1968. *Prawo penitencjarne*. Warszawa: PWN.

- Rabinowicz, Leon. 1933. *Podstawy nauki o więziennictwie*. Warszawa: Wydawnictwo Gebethner i Wolf.
- Salmonowicz, Stanisław. 1962. „System penitencjarny Królestwa Polskiego (1815–1847). Recenzja.” *Palestra* 6–7 (55):60–64.
- Szczygieł, Grażyna. 2008. „Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce międzywojennej.” *Miscellanea Historico–Iuridica* 6:41–54.
- Szymanowski, Teodor. 1992. „Podstawy prawne działalności więziennictwa w latach 1944–1956.” *Studia Iuridica* 22:79–90.
- Śliwowski, Jerzy. 1982. *Prawo i polityka penitencjarna*. Warszawa: PWN.
- Wapniarski, Henryk. 1929. „Regulamin życia więziennego.” W *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918–1928*, red. Zygmunt Bugajski, 65–86. Warszawa: Wydawnictwo Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej.
- Wiktorska, Paulina. 2014. „Recenzja M. Porowski, M. Tygielski, Profesor Stanisław Walczak. Promotor reform więziennictwa polskiego w latach 1957–1969, Legnica 2012.” *Państwo i Prawo* 4:109–12.
- Zakrzewski, Jan. 1929. „Przemówienie. Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego.” W *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, red. Zygmunt Bugajski, 47–56. Warszawa: Wydawnictwo Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej.

LEGAL ASPECTS OF THE PENALTY OF DEPRIVATION OF LIBERTY IN POLAND UNTIL 1989 – CHOSEN ISSUES

Summary. This article presents the synthetic analysis focusing on the genesis and evolution of the penalty of imprisonment in Polish penal system. The author discusses the aims of penitentiary isolation, from the early Middle Ages until 1989, but in particular, currents of penitentiary thought during the interwar period and after World War II. In the first of these periods, despite the initial difficulties associated with the integration of penitentiary systems inherited from the three partitioning powers, thoughts on prisons developed very dynamically, leading just before the outbreak of World War II to the adoption of the law regulating the organization of prison in a comprehensive and modern way. After the end of World War II, there was a decade that is characterized by instrumental use of imprisonment as a mean of brutal fight against political opponents. Then after 1956, the period of reforms had begun, resulting in, among others, the subordination of the prison system to the Ministry of Justice and the adoption of the first Polish codification of the norms of executive criminal law in 1969. During this period, the first manuals dedicated to executive criminal law were created, which currently constitute the canon of literature on this subject. Nevertheless, despite the positive phenomena associated with the development of penitentiary law (law on corrections), it should not be forgotten that in that period severe criminal repressions were available under this law and resulted in a dramatic overcrowding of prisons. This phenomenon was tried to be solved by the government by *ad hoc* acts of amnesty. Forced labor of prisoners was used on a massive scale to implement key investments for the state's interest. Harsh disciplinary and coercive measures were overused, and also illegal measures were applied such as the so-called “pathways of health”.

Key words: prison, penitentiary facility, imprisonment, convict, types of penitentiary facilities and prisons, prison acts

Information about Author: Małgorzata Szwejkowska, hab. Ph.D., University Professor – Institute of Legal Sciences at the University of Economics and Human Sciences in Warsaw; e-mail: m.m.szwejkowska@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0003-3714-4860>